

виступав з доповідями на з'їздах українських лікарів і педагогів у Львові, розкладаючи такі теми: "Досліди над *vagus* і *sympaticus*" (1-й З'їзд українських лікарів, листопад 1924 року); "Лікування нервових недуг шоком" (2-й З'їзд природників і лікарів у Львові, червень 1927 року); "Про характер" (З'їзд учителів середніх шкіл "Рідної школи" у Львові) та ін. [4].

За М.М. Верниковим, С.В. Балея у своїй творчості стверджував гуманістичні ідеали, повагу до людини, її особистості, толерантність у суспільних відносинах. Завжди відстоював все те прогресивне, що підносило людське в людині і суспільстві. Присвятивши себе пізнанню людини, він зрозумів важливе: це глибинний, можливо неосяжний до кінця, крихкий світ, який вимагає обережності і поваги [3, с. 25].

Отже, у логічно пов'язаному різноманітті наукового доробку С.В. Балея ми маємо можливість виявити такі сфери його діяльності, як загальна психологія; емпірична, експериментальна психологія; дитяча психологія; психологія особистості; психологія творчості; психологія розвитку людини; педагогічна психологія виховання; соціальна психологія. На думку професора М.М. Верникова, такий підхід можна назвати цілісносинтетичним методом сцієнтистського характеру, який вимагає широкої обізнаності у предметі своїх досліджень, ерудиції, що було й притаманно С.В. Балею [4, с. 12]. Аналіз його наукової спадщини є безцінним внеском у становлення та розвиток згаданих галузей науки в Україні, й на Поділлі зокрема.

Список використаних джерел

1. Балея С. Нарис логіки. – Львів: НТШ, 1923. – 52 с.
2. Балея С. Нарис психології: новітня бібліотека. – Львів-Київ: Нові шляхи, 1922. – Ч. 40.
3. Верников М. Проблеми особистості в наукових працях Степана Балея // Філософські пошуки. – Львів-Одеса: Cogito – Центр Європи, 1997. – Вип. 4. – С. 21-26.
4. Верников М. Слово про академіка Степана Балея // Філософські пошуки. – Львів-Одеса: Cogito – Центр Європи, 1997. – Вип. 4. – С. 4-13.
5. Данилюк І. В. Історія психології в Україні: Західні регіони (остання чверть ХІХ – перша пол. ХХ століття). – Київ: Либідь, 2002. – 152 с.
6. ДАХО. – Ф. 528. – Оп. 2. – Спр. 51. – Арк.1-2; 7-8.; ДАХО. – Ф. 528. – Оп. 2. – Спр. 124. – Арк. 5.
7. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Минуле і сучасне Кам'янець-Подільського: політики, військові, підприємці,

діячі освіти, науки, культури і медицини: Історичні нариси. – Вип. 1. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 316 с.

8. Історія психоанализа в Україні // Сост. И.И. Кутько, Л.И. Бондаренко, П.Т. Петрюк. – Харьков: Основа. – 1996. – 360 с.
9. Петрюк П.Т., Бондаренко Л.І. Академік Степан Володимирович Балея – видатний український і польський психолог, лікар, психоаналітик та філософ // Журнал психиатрии и медицинской психологии. – 2001. – № 1. – С. 118-125.
10. Baley S. Osobowość. – Lwów: Licealna Biblioteka Filozoficzna. – 1939. – Т. 5. – 36 с.

In the article lights up psychology-pedagogical activity of S.V. Baley in the context of becoming and development of psychological science in Ukraine, and in Podillya, in particular, at the beginning of XXth centuries.

Key words: S.V. Baley, psychology of personality, psycho-analysis, psychologies of education, experimental psychology, Podillya.

Отримано: 19.03.2010

УДК 159.922.27

Р.С. Чіп

Особливості соціалізації особистості в процесі сімейної конфліктної взаємодії

У статті аналізуються різноманітні підходи вітчизняних і зарубіжних вчених, які досліджували проблему соціалізації особистості. Розглядаються наукові позиції сучасних дослідників щодо особливостей впливу сімейного середовища на процес соціалізації дитини. Зосереджується увага на психологічних особливостях і функціях конфлікту як специфічного виду взаємодії батьків і дітей.

Ключові слова: соціалізація, особистість, конфліктна взаємодія, сімейне середовище.

В статье анализируются различные подходы отечественных и зарубежных ученых, которые исследуют проблему социализации личности. Рассматриваются научные позиции современных исследователей относительно особенностей влияния семейной среды на процесс

соціалізації ребенка. Сосредоточивается внимание на психологических особенностях и функциях конфликта как специфического вида взаимодействия родителей и детей.

Ключевые слова: социализация, личность, конфликтное взаимодействие, семейная среда.

Постановка проблеми. Проблема соціалізації особистості набуває особливої актуальності в умовах ринкових відносин та радикального реформування сучасного суспільства, які диктують не лише свободу соціального вибору, а й продукування власної стратегії поведінки у всіх сферах людського життя. Основним і найбільш стабільним інститутом соціалізації особистості залишається сім'я.

Саме в сім'ї діти просто і природно привчаються до життя, в сім'ї закладаються основи розуміння дитиною світу, з перших років життя вона засвоює моральні цінності, соціальні норми, культурні традиції суспільства. "Сім'я – унікальний суспільний інститут, ніби самою природою призначений для цілей виховання. В ній достатньо міцна нормативна основа поєднується з можливістю тонких душевних взаємовпливів і довгою індивідуальною взаємодією" [7, с. 54].

На сьогодні здійснено значну кількість досліджень ролі сімейного виховання у процесі соціалізації особистості, яка поступово переходить від позиції об'єкта соціального впливу до позиції активного суб'єкта взаємодії. Водночас, сім'я, як будь-яка мала соціальна група, не застрахована від суперечок і конфліктів. Дослідники даної проблематики визнають факт існування в родинному середовищі специфічної форми взаємодії – конфлікту, і його неоднозначної ролі у процесі соціалізації. Маючи широкий діапазон впливу, сім'я є тим конфліктним середовищем, у якому проявляються суперечності між очікуваннями або вимогами окремої особистості і сформованими в родині нормами і цінностями, відбувається зіткнення інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій тощо. Позитивна роль конфліктної взаємодії у вихованні і соціалізації особистості на сьогодні вивчена недостатньо, хоча це питання є досить актуальним у контексті соціально-психологічних досліджень, спрямованих на з'ясування особливостей виникнення, перебігу, подолання та профілактики сімейних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою дослідження даної проблематики слугують: теорії соціалізації (Т. Парсонс, Г. Тард, І.С. Кон, О.М. Леонтьєв, В.В. Москаленко); теорія конвергенції (В. Штерн); культурно-історична теорія (Л.С. Виготський); наукові підходи до проблеми сутнісного розуміння соціалізації особистості (О.А. Донченко, О.Л. Кононко, Л.Е. Орбан-Лембрик, М.М. Слюсаревський, Т.М. Титаренко).

Проблеми психології конфліктів розглядаються у працях А.Я. Анцупова, А.І. Шипілова, С.М. Ємельянова, В.А. Сисенко, Н.В. Гришиної, Г.В. Ложкіна, Н.І. Пов'якель та інших. Особливий науковий внесок зроблено у дослідження внутрішньоособистісних та міжособистісних конфліктів (К.О. Альбуханова-Славська, О.А. Донченко, В.М. М'ясищев, Т.М. Титаренко). Однак у науковій літературі практично відсутні праці, в яких конфліктна взаємодія розглядається як явище конструктивного характеру в процесі соціалізації особистості.

У найбільш загальному вигляді конфлікт можна визначити як процес загострення суперечностей, що виникають у результаті відмінностей у поглядах, інтересах, прагненнях людей, і сприймаються та оцінюються його учасниками як несумісні з їх власними. Сьогодні змінилися погляди вчених щодо ролі, значення і функцій конфліктів, зокрема в сімейній сфері. Деякі дослідники вважають, що конфлікти не лише бажані, а й необхідні в житті людини. Вони можуть виконувати як позитивні, так і негативні функції. Конфлікти конструктивного плану сприяють згуртованості, стають початком розвитку гармонійних стосунків, можливістю реальних змін, усунення джерел непорозуміння. Деструктивні ж конфлікти загострюють непорозуміння, руйнують позитивні емоційні зв'язки в сім'ї, негативно відображаються на комунікації, призводять до дисгармонії у міжособистісній взаємодії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета даної роботи полягає у вивченні та теоретичному обґрунтуванні впливу конфліктної сімейної взаємодії на розвиток особистості дитини в процесі її соціалізації; розширенні стереотипних уявлень щодо виключно негативного впливу конфліктного середовища у процесі засвоєння соціальних норм; активізації уваги та інтересу суспільства до даної проблеми.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Актуальність проблеми соціалізації особистості привертає увагу багатьох дослідників, які роблять спроби логічного обґрунтування його змістової сутності, незважаючи на те, що поняття "соціалізація" було введено у психологію ще в 40-50-х роках ХХ ст. у працях Дж. Долларда і П. Міллера. Сьогодні процеси соціалізації, як слушно зауважує М.Й. Варій, можна охарактеризувати як поступове розширення сфери соціальної взаємодії індивіда, як процес розвитку саморегуляції і становлення самосвідомості, засвоєння та реалізації соціальних ролей.

У різних наукових школах поняття "соціалізації" інтерпретують по-різному. Так, біхевіористи вважають, що особистість практично

у всьому формується навколишнім середовищем, нічого нібито не привносячи в цей процес, залишаючись пасивним об'єктом спрямованих і стихійних впливів. У межах цього підходу досить широко й активно вивчається специфіка сімейних стосунків, роль заохочень і покарань для успішного засвоєння соціальних норм.

Децо по-іншому розглядають соціалізацію представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт). На противагу прихильникам поведінкової парадигми, вони наполягають на необхідності поступового звільнення від “диктату” соціального середовища. У соціалізації психологи-гуманісти вбачають процес самореалізації особистістю своїх потенцій, розгортання творчих здібностей, наближення до власної природи, до глибинної сутності шляхом подолання негативних, деструктивних впливів середовища. Щоправда, у цьому контексті слід говорити радше не про соціалізацію, а про індивідуалізацію, формами якої є самореалізація і самоактуалізація [8].

У західній психології проблему соціалізації розробляють здебільшого в руслі психоаналізу та інтеракціонізму. Так, у руслі глибинної психології, соціалізація тлумачиться як входження нібито асоціального або навіть антисоціального індивіда в суспільне середовище й адаптація до його умов. Інтеракціонізм описує соціалізацію як наслідок міжособистісної взаємодії людей, що веде до їхньої згоди через взаємно конформну поведінку [1].

У межах культурно-історичної концепції Л.С.Виготського соціалізацією є присвоєння дитиною соціального досвіду через взаємодію з носієм цього досвіду – дорослим: “Інтерпсихічне перетворюється на інтрапсихічне під час спільної діяльності, спілкування. Культурні знаки поступово інтеріоризуються, щоб пізніше в перетвореному вигляді екстеріоризуватися в поведінці дитини” [8, с. 394].

Культурно-історична теорія пропонувала єдину детермінанту розвитку дитини – соціальну взаємодію. Однак, як доречно зауважує М.Й. Варій, декларуючи соціальну природу психічного розвитку дитини, у згаданій теорії дитина розглядалася як пасивний об'єкт соціальних впливів дорослих. Такий підхід не розкриває її ролі “як активного агента взаємодій з одного боку, а з іншого – не залишає місця для вибору дитині під час взаємодії зі світом, відмовляючи їй в індивідуальних перевагах, своєрідності її розвитку” [1, с. 391].

Однак, незважаючи на певні розбіжності вітчизняних та зарубіжних вчених щодо розуміння процесу соціалізації, більшість із них однак погоджуються у тому, що першим і одним з найважливіших інститутів соціалізації зростаючої особистості є її сім'я – оптимальне

середовище для виховання дитини і водночас унікальне соціально-психологічне утворення із відповідними системами впливів, власними стереотипами, життєвими цінностями та особливостями стосунків як у подружній взаємодії, так і в системі батьки-діти. Через спілкування з батьками та різноманітні види спільної діяльності дитина інтегрується в суспільство, засвоюючи певні соціальні ролі, норми та цінності. Тому родина повинна стати авторитетним середовищем для дитини, адже саме в процесі сімейної взаємодії формується її характер і засвоюються стійкі емоційно-пізнавальні структури.

Як зазначає І.В. Дубровина, “дитина виростає із наших з нею стосунків, із нашої любові до неї” [7, с. 56]. Головна особливість сімейного виховання, на думку авторки, полягає в емоційному контакті дітей і дорослих. Емоційний комфорт дитини в сім'ї є важливою умовою її нормального розвитку і сприятливого входження в світ культури і соціальних стосунків в суспільстві.

Емоційний дискомфорт, навпаки, не сприяє позитивній взаємодії дитини з оточуючою її дійсністю. Дослідниця вказує на те, що саме в дитинстві формується або вихідне довірливе ставлення до світу і людей, або очікування неприємних переживань, погрози з боку світу та інших людей [7].

Одним із перших психологів, який поставив у центр своїх досліджень аналіз розвитку особистості дитини, був В. Штерн. Психічний розвиток в уявленні науковця – це саморозгортання наявних у людини задатків, які спрямовує і визначає те середовище, у якому вона живе. Дитина, народжуючись, не усвідомлює своїх схильностей. Середовище допомагає їй організувати свій внутрішній світ, усвідомити себе. Дитина приймає і бере із оточення тільки те, що відповідає її потенційним схильностям, і ставить бар'єр на шляху тих впливів, що їм не відповідають. Суперечності між зовнішніми вимогами і внутрішніми схильностями, на думку автора, мають позитивне значення для розвитку. Негативні емоції також нерідко сприяють зростанню самосвідомості: дитина шукає, що треба зробити, щоб домогтися гарного самопочуття. Отже, емоції, пов'язані з оцінкою оточення, теж сприяють соціалізації дитини.

Таким чином, у теорії В. Штерна процес соціалізації постає не як прямий вплив соціуму, а як “процес узгодження соціальних впливів з індивідуальними можливостями дитини, який відбувається у напрямку ускладнення відповідно до ускладнення психічної організації” [1, с. 384].

У психологічній літературі мають місце децо суперечливі погляди щодо ролі негативних емоцій і життєвих труднощів на шляху

психічного розвитку дитини і, зокрема, в процесі конфліктної взаємодії. Великий спектр досліджень присвячений саме руйнівному впливу негативних емоцій на розвиток дитини та процес її соціалізації.

Сучасні українські психологи зауважують, що дисгармонія взаємин у сім'ї перешкоджає нормальному психосоціальному розвитку особистості дитини, не задовольняє потребу в емоційному контакті, безпеці та психологічному захисті. В умовах конфліктної взаємодії діти набувають негативного досвіду спілкування, яке є невід'ємною частиною життя, відчувають недоброзичливе ставлення і розчаровуються у людських взаєминах.

Сім'я як безпосереднє соціальне оточення має максимальні, порівняно з будь-якими іншими соціальними інститутами, можливості для поступового залучення зростаючої особистості до світу соціальних і емоційних цінностей, до виконання незнайомих і водночас соціально значущих ролей, до оволодіння знаннями й навичками, необхідними дитині для становлення її соціальної й емоційної компетентності. Однак, сім'ю не можна назвати безконфліктним середовищем для розвитку і соціалізації особистості дитини. Варто відзначити, що практично в кожній родині виникають суперечності чи непорозуміння, які призводять до конфліктних ситуацій, психічної напруженості та дефіциту позитивних емоційних зв'язків, які ускладнюють ідентифікацію дитини з батьками [5].

Виникнення у дітей різних емоційних розладів, порушень соціальної поведінки великою мірою пов'язане з особливостями їхнього сімейного виховання. Сімейні конфлікти, дефіцит батьківської любові й уваги, жорсткість, надмірна вимогливість, непослідовність у системі заохочень і покарань, психологічна неграмотність батьків, хвороби рідних – ось неповний перелік обставин, які, на думку О.Л. Кононко, травмують дитину, провокують різні деформації її психіки і поведінки. Дослідниця стверджує, що взаємодія з батьками є визначальною для соціального розвитку особистості. Спостерігаючи за емоційним тоном стосунків між батьками та ставленням батьків до них самих, діти дізнаються, як вибудовуються взаємини і як розв'язуються конфліктні ситуації. Якщо дитина бачить, що розв'язання конфліктів супроводжується агресією, тиском, емоційно неконтрольованими реакціями батьків і нерідко сама є жертвою фізичного чи психологічного насильства, батьківської жорстокості, то вона, відповідно, засвоює певні неприпустимі способи поведінки і набуває негативного досвіду вирішення конфліктних ситуацій і досягнення поставленої мети. Розлад і дисгармонія взаємин між батьками сприяють формуванню

асоціального характеру поведінки дитини. Сварки, непорозуміння, суперечки матері і батька провокують “важку” поведінку – агресивність, негативізм, неслухняність, грубість, злостивість.

Водночас, існують сім'ї, в яких зневага до дитини під час сварок і чвар поєднується з гармонійністю взаємин у період спокою. Такий “змішаний” варіант впливу є досить складним, оскільки сприяє виникненню емоційної нестійкості дитини і дезорієнтує її, порушуючи соціальні орієнтації, вносить плутанину в елементарну картину соціальних зв'язків причин і наслідків [5].

Кожна мати і кожен батько хоче, щоб дитина була хорошою, росла щасливою, наділеною всеможливими талантами, душевною і фізичною досконалістю. Інша справа – як це вдається на практиці. Одна із причин цього, на що вказує І.В. Дубровина, – розрив між тим, чого батьки хочуть, і тим, що вони реально роблять для здійснення бажаного.

В дослідженнях багатьох вчених відзначається, що сьогодні в багатьох сім'ях дуже суперечливе ставлення до дитини (будь-якого віку): з одного боку, надмірна опіка, звільнення від багатьох посильних для неї домашніх обов'язків, задоволення всіх матеріальних потреб, і, з другого – недостатність спілкування. І те, і інше негативно відображається на формуванні особистості дитини. Якщо в сім'ї немає спільних переживань, вчинків, прагнень, немає колективних рішень, то в дитини, безперечно, утвориться моральна порожнина, яка не завжди може бути заповненою пізніше [7].

Спираючись на основні теорії біхевіористів, російська дослідниця в галузі психології конфліктів Н.В. Гришина зауважує, що патологія поведінки є наслідком навічання неправильній, неадекватній або поведінці з відхиленнями, яка, отримавши певне підкріплення, стає частиною поведінкового репертуару особистості. За теорією соціального навічання, щоб зрозуміти поведінку людини, необхідно, насамперед, звернутися до факторів, які провокують прояви тієї чи іншої моделі конфліктного реагування на зовнішню ситуацію, а також до факторів, які вплинули на засвоєння цієї моделі поведінки і її закріплення [3].

Ідея соціального навічання, підкріплена численними спостереженнями за розвитком дітей, знаходить значну підтримку серед зарубіжних і вітчизняних фахівців. Зокрема, А.А. Реан зазначає: “...різниця між неагресивними і агресивними дітьми полягає не в тому, що останні в ситуації міжособистісного конфлікту надають перевагу агресивним методам його розв'язання, а в тому, що агресивні діти, на відміну від неагресивних, позбавлені альтернативи, оскільки в їхньому поведінковому репертуарі відсутні “сценарії” конструктивного

розв'язання конфліктної ситуації” [3, с. 53]. Дане висловлювання вказує на прямий зв'язок між проблемою агресії і вивченням конфліктів та пропонує розглядати стратегію поведінки людей в конфліктах як результат засвоєння тих чи інших моделей взаємодії.

Неоднозначність у поглядах вчених щодо значення, ролі перешкод та способів їх подолання на життєвому шляху дитини спостерігається в працях багатьох вчених. Зокрема, у дослідженнях О.А. Донченко і Т.М. Титаренко аналізується процес засвоєння дитиною нового досвіду при порушенні єдності вимог з боку дорослих. Йдеться про те, що, опинившись у складній ситуації, наприклад, під “обстрілом” суперечливих вимог, прагнучи догодити одночасно одному й іншому, дитина виносить з цього новий досвід поведінки, знаходить невідомі раніше їй форми виходу із конфлікту. Страждаючи, дитина дорослішає, зовнішні складнощі стають внутрішніми, щоб пізніше “повернутися” назовні на новому, вищому рівні розвитку. При цьому, система цілеспрямованих виховних впливів не є єдиним джерелом конфліктів, які переживає дитина. Велике значення мають також і випадкові впливи, в результаті яких індивід поступово соціалізується, стає повноправним членом суспільства [4].

Для сучасної психології характерним є визнання подвійної природи конфлікту, в тому числі і його позитивної ролі. Найважливіша позитивна функція конфлікту полягає в тому, що, будучи формою суперечності, конфлікт є джерелом розвитку. Характеризуючи позитивні сторони конфлікту, Н.В. Гришина розглядає його як нормальне явище, яке супроводжує як наше внутрішнє життя, так і нашу взаємодію з людьми. Хоча переживання конфліктів – важкий і болючий процес, однак це частина життя кожної людини. Як приклад авторка розглядає взаємини дітей і батьків, адже саме у цій площині постійно виникають суперечності між стилем їх взаємодії, який склався, і потребами дитини в його зміні. Ці суперечності неминучі, а в підлітковому віці, на думку фахівців, вони є обов'язковими і навіть бажаними компонентами дорослішання дитини. Втім батьки, інколи, притримуються іншої точки зору та панікують з приводу неслухняності, впертості своїх дітей, характеризуючи це явище як втрату контролю над ними. Такі події вони сприймають як загрозу батьківському авторитету, як небезпеку для дитини та як власну батьківську неспроможність. Подібні переживання батьків, зауважують психологи, є типовим наслідком неприйняття того факту, що конфліктність – це невід'ємна риса наших стосунків. Більше того, сімейні взаємини потенційно наділені високою конфліктністю, водночас саме подружні стосунки містять в собі можливість найбільшого емоційного задоволення [3].

Отже, як зазначає Н.В. Гришина, необхідно змінити ставлення до конфлікту як аномалії, оскільки при такому підході батьки будуть вимагати від дітей слухняності, визнання провини перед оточуючими і пригнічувати конфлікти в самих собі.

Видатний український психолог минулого століття Г.С. Костюк зазначає, що рушійними силами, джерелами розвитку особистості є внутрішні суперечності, які виникають в активному, дієвому пізнанні дитиною оточуючого світу: “Ці суперечності вирішуються, штовхають дитину до засвоєння нових способів поведінки, які відповідають потребам, що вирости” [4, с. 109]. Звичайно, цілеспрямовано створювати труднощі перед дитиною не лише не корисно, але й шкідливо для її психічного розвитку. Мова йде виключно про ті конфліктні переживання, які виникають на шляху кожної людини.

Сімейне життя дає дитині можливість стикатися з досить різноманітними конфліктними ситуаціями. Варіативне середовище сприяє оптимальному соціальному і емоційному розвитку дитини, стимулює формування її життєвого досвіду. Важливо, щоб батьки часто гралися з дитиною, розмовляли з нею, виявляли до неї теплі почуття, забезпечували ділове й особистісне спілкування з нею. Для нормального соціального й емоційного розвитку дитини батьки мають створити в сім'ї психологічний комфорт – “бажаний для дитини стан, який свідчить про гармонію у внутрішньому, психічному, і зовнішньому, соціальному, її житті” [5, с. 161].

Отже, аналізуючи особливості впливу сім'ї на становлення і розвиток особистості в процесі соціалізації, варто зосередити увагу саме на механізмах виховного впливу. Зокрема, російський психолог С.Л. Рубінштейн писав: “Виховувати – це означає, насамперед, самому жити справжнім життям і включати до нього тих, кого виховують, залучивши їх до самого цього життя. Це означає здійснювати вчинки, які самі були б цими людськими етичними умовами життя іншої людини, а не лише створювати матеріальні умови життя для неї” [7, с. 54].

Висновки. Аналіз літератури дозволяє розкрити актуальність вивчення феномена конфлікту як специфічної форми сімейної взаємодії, особливостей його впливу на процес соціалізації особистості дитини та виокремити основні умови і шляхи оптимізації сімейного спілкування.

Провідним чинником впливу сім'ї на зростаючу особистість є її якісні характеристики – гармонійність взаємин між членами сім'ї, позитивний психологічний клімат, пріоритет духовних цінностей, високий рівень культури.

Незважаючи на неоднозначність концептуальних підстав різних теорій у питанні впливу сім'ї на становлення зростаючої особистості, їх об'єднує уявлення про всеосяжну роль соціальних взаємодій у психічному розвитку дитини.

Огляд психологічної літератури дає можливість зробити висновок про те, що конфліктна сімейна взаємодія чинить як негативний, так і позитивний вплив на розвиток і соціалізацію особистості дитини. Негативне значення конфліктної взаємодії проявляється у засвоєнні жорстких та агресивних способів розв'язання конфліктних ситуацій, неадекватному сприйманні оточуючого середовища, знижує продуктивність спільної діяльності, характеризується високою психічною напруженістю та високим рівнем тривожності. Позитивний аспект полягає в тому, що конфлікти усувають джерела непорозуміння, стимулюють розвиток сім'ї, соціальну активність особистості і є особливими механізмами психологічного захисту.

Перспективи подальших розвідок. Поданий вище розгляд проблеми впливу конфліктної сімейної взаємодії на процес соціалізації особистості дитини не вичерпує всіх її аспектів. Перспективи подальших досліджень в контексті поданої проблематики пов'язані з плануванням та проведенням емпіричного вивчення феномена конфлікту як специфічної форми сімейної взаємодії в процесі соціалізації особистості; вивченням гендерних та вікових особливостей у становленні її соціальної та емоційної компетентності. Актуальним, на наш погляд, є продовження теоретико-експериментального вивчення даного питання стосовно різних вікових етапів розвитку особистості.

Список використаних джерел

1. Варій М. Й. Психологія особистості: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.
2. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. / Под ред. А.В. Запорожца. Т. 4. – М.: Педагогика, 1984.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.
4. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность: конфликт, гармония. – 2-е изд., доп. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 175 с.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.

7. Дубровина И.В. Семья и социализация ребенка // Мир психологии. – 1998. – № 1. – С.54-57.
8. Основи соціальної психології: навч. посіб. / За ред. М.М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008.

Various approaches of home and foreign scientists who researched the problem of person socialization are analyzed here. Scientific positions of modern researchers are examined here according to peculiarities of family surrounding influence on child socialization process. Attention is based on psychological peculiarities and functions of conflict as if the specific kind of children and parents interaction.

Key words: socialization, personality, conflict interaction, family surrounding.

Отримано: 21.03.2010

УДК 159.922.7

А.В. Шамне

Діагностика психосоціального розвитку та фрустраційних реакцій підлітків в сучасних соціокультурних умовах

В роботі представлено результати створення, стандартизації та валідації модифікованого варіанту методики Розенцвейга для підлітків.

Ключові слова: фрустраційні реакції, стандартизація, валідація, методика, підлітки.

В работе представлены результаты создания, стандартизации и валидации модифицированного варианта методики Розенцвейга для подростков.

Ключевые слова: фрустрационные реакции, стандартизация, валидация, методика, подростки.

Фрустрація як психічний стан виявляється у відчуттях напруження, тривожності, відчаю, у появі агресивності, зниженні складності поведінки і рівня регуляції діяльності та може призводити до негативних характерологічних змін та неврозів. Вплив переживання стану фрустрації на розвиток особистості є особливо небезпечним в перехідні, кризові періоди розвитку і особливо в період